

OKUL ÖNCESİ DÖNEM ÇOCUKLARININ AKRAN ŞİDDETİNE MARUZ KALMA DÜZEYLERİ VE EMPATİK BECERİLERİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

AN INVESTIGATION ON THE RELATIONSHIP LEVEL OF EXPOSURE TO PEER VIOLENCE OF PRESCHOOL CHILDREN AND EMPATHIC SKILLS OF CHILDREN

Ayşe Nur ÖZDEMİR**

Gülümser GÜLTEKİN AKDUMAN***

Ayşenur GÜNDÜZ****

Öz

Bu araştırma, okul öncesi eğitim kurumuna devam eden çocukların akran şiddetine maruz kalma düzeyinin empatik becerilerine etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın evrenini 2015-2016 eğitim öğretim yılında Ankara ili Etimesgut ilçe merkezinde bulunan bağımsız anaokullarına ve ilkokulların bünyesindeki anasınıflarına devam eden 48 ay ve üzeri çocuklar oluşturmuştur. Evrenden basit tesadüfi örnekleme metodu ulaşılan 128 çocuk araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Araştırmada çocukların akran şiddetine maruz kalma düzeylerini belirlemek için "Akran Şiddetine Maruz Kalma Ölçeği", empatik becerilerini belirlemek için ise "Sullivan Çocuklar için Kısa Empati Ölçeği" kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 20 paket programında, bağımsız değişkenlerin kategori sayısına göre, bağımsız örneklemler için t testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda akran şiddetine maruz kalma düzeyi ile empatik beceriler arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi Dönem, Akran Şiddeti, Empatik Beceri.

Abstract

The purpose of this research is to investigate the effects of the level of exposure to same age violence of pre-school students on their empathic skills. The universe of the research is constituted by the students who are 48 months and older and attending the kindergartens and kindergartens classes that are a part of elementary schools in Etimesgut district of Ankara province in the academic year of 2015-2016. 128 children that have been reached have constituted the sample of the research. In the research, "Same Age Violence Exposure Scale" for identifying the exposure to violence by the children of the same age, "Sullivan's The Empathy Scale for Children" for identifying the empathy levels of the children. The data of the study were analyzed by SPSS 20 package program. The relationship between the variables have been examined by Pearson Product-Moment Correlation Coefficient. According to the result of the research, it is determined that a negative, significant relationship between level of exposure to violence and level of empathic skills.

Keywords: Preschool Period, Peer Violence, Empathic Skills.

1. GİRİŞ

İnsan ilişkilerinde ki önemli unsurlardan biri karşısındaki bireyi dinlemek ve anlamaktır. Bir insanın, kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak, onun duygularını düşüncelerini ve hareketlerini doğru olarak anlaması, olaylara onun duygusal ya da zihinsel durumunun farkına vararak tepki verme eğilimi empati olarak adlandırılmaktadır. Empatinin günümüzde kabul gören tanımı, 70'li yıllar da Rogers'ın ulaştığı empati anlayışıyla benzerlik göstermektedir. Sullivan tarafından ortaya atılan görüşe göre; doğumdan itibaren bebeğin belirli bir yetişkinle yani ona bakan kişi ile arasında meraklı bir ilişki vardır. Bu duygusal bağ empatidir (Uçmaz Halıcıoğlu, 2004, 3).

Empati; bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi sürecidir (Rogers, 1975, 108). Karşısındaki insana hissedilen empatik tepkinin doğru olarak iletilebilmesinin iki yolu vardır: bunlardan ilki bedeni ya da jest ve mimikleri kullanarak onu anladığımızı karşı tarafa ifade etmektir. Diğeri ise, sözlü iletişim becerilerini kullanarak onu anladığımızı ifade etmektir (Dökmen, 2004, 136).

Günlük yaşamda kişiler arası iletişimi kolaylaştıran en önemli faktör empatidir. Kendisiyle empati kurulduğunu gören kişi kendisini daha önemli ve değerli hissetmektedir. Empati, kurulan kişi açısından

* Bu araştırma 26-28 Nisan 2018 tarihleri arasında Samsunda Şiddet Ve Sosyal Travmalar Uluslararası Kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

** Bilim Uzmanı, Fatma - Hacı Hüseyin Akgül Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Uygulama Anaokulu Öğretmeni.

*** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

**** Öğr. Gör., Bilim Uzmanı, Çankırı Karatekin Üniversitesi Eldivan SHMYO Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü.

önemli olduğu kadar empati kuran kişi için de önemli ve değerlidir. Empati kurabilen bireyler çevrelerindeki diğer bireyler tarafından da daha çok sevilirler (Akt. Dökmen, 2002).

Okul öncesi eğitim kurumları, çocuğu diğer çocuklarla, sağlıklı bir şekilde bir araya getiren, uyarıcı zenginliği ile zihinsel yaşantılarını zenginleştiren, çocuğun ilgi istek ve yeteneklerinin ortaya çıkarmasını destekleyen eğitim kuruluşlarıdır. Okul öncesi dönem çocuklarının akran ilişkileri ele alındığında, çocukların empatik becerilerinin bu ilişkide büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Çocuklar yaşamın ilk yıllarında kendilerini ifade etmeyi, karşısındaki bireylerin duygu ve düşüncelerini doğru algılamayı ilişki içerisinde oldukları kişilerden öğrenmektedirler. Okul öncesi eğitim kurumlarına gelen çocuklar bu olguları akranlarıyla girdikleri ilişkiler sonucunda öğrenmeye başlamaktadırlar. Dolayısı ile akran ilişkileri, çocukların empatik becerilerini etkilemektedir.

Çocuk beş yaş döneminde arkadaşlarının duygularını anlamaya çalışır ve duygularını paylaşır. Arkadaşlarını kendi seçer ve genel olarak grup oyunlarını tercih eder (Cirhinlioğlu, 2010, 142). Beş-altı yaştan itibaren yakın akran ilişkilerinin örnekleri görülmeye başlanmaktadır. Beş yaştan sonra çocuğun anlaşmazlıklarını çözmek için sosyal davranışlar ve sözel tartışma gibi farklı stratejiler de geliştirmeye başladığı belirtilmektedir. Beş yaşında diğer çocuklarla birlikte olma, iyi ilişkiler kurma isteğinin baskın olduğu görülür. Akranlarıyla birlikte olmak bu yaş için oldukça önemlidir. Altı yaştan itibaren, çocuğun paylaşma, dostluk ve sempati gibi davranışlar sergilemenin yanı sıra rekabet, kavga ve çatışmalar içine girdiği gözlenebilmektedir (Gülay, 2010, 63).

Çocuğun altı yaş döneminde akran ilişkileri karmaşıklaşmaya başlamaktadır. Bu önemde çocuk akranlarıyla kurallı ve karmaşık oyunlar oynar. Dil gelişiminin artmasıyla birlikte çatışmalarında sözel ifadelerle yer vermeye başlar. Arkadaşlarıyla daha fazla ilişki kurar ve zaman geçirmek ister. Bireysel oyunun yerini grup oyunları almıştır. Arkadaşlarını dinler ve konu hakkında görüşlerini belirtir (Uluyurt, 2012, 38).

Akran şiddetine maruz kalma; güçlü olan çocuğun, daha güçsüz olana herhangi bir tahrik unsuru olmadan, tekrarlanan bir şekilde zorbalıkta bulunmasıdır (Akgün, 2005). Bu çalışmada 48 aylık ve üzeri okul öncesi eğitim alan çocukların akran şiddetine maruz kalma düzeylerinin empatik becerilerine etkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu amaç ile şu sorulara cevap aranacaktır:

1. Akran şiddetine maruz kalma düzeyi ve empatik beceriler ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Akran şiddetine maruz kalma düzeyi ile empatik beceriler arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, okul öncesi eğitime devam eden çocukların akran şiddetine maruz kalma düzeylerinin çocukların empatik becerileri ile ilişkisini incelemek amacıyla ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli ise iki ve daha çok sayıda değişken arasında birlikte değişimin varlığı ve/veya derecesini araştıran genel tarama modelidir (Karasar, 2012, 79).

Araştırmanın evrenini 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Ankara ili Etimesgut ilçe merkezinde bulunan bağımsız anaokullarına ve ilkokulların bünyesindeki anasınıflarına devam eden 48 ay ve üzeri çocuklar oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklem hacmi evren biliniyorken yöntemi ile belirlenmiştir. Çalışmada %95 güvenle ve %10 duyarlılık göz önüne alınarak hesaplamalar yapılmıştır. Olayın görülme sıklığı ise %50 olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada 5932 çocuktan oluşan bir evrenden en az 95 çocuk ile çalışılmasına karar verilmiştir. Araştırma basit rastgele örnekleme ile seçilen okullarda yürütülmüş, 128 çocuk ile ilgili toplanan veriler değerlendirmeye alınmıştır.

Verilerin toplanmasında çocukların akran şiddetine maruz kalma düzeylerini ölçebilmek amacıyla "Akran Şiddetine Maruz Kalma Ölçeği", çocukların empatik becerilerinin ölçülmesi için ise "Sullivan Çocuklar için Kısa Empati Ölçeği (ÇİKEÖ)" kullanılmıştır.

"Akran Şiddetine Maruz Kalma Ölçeği (AŞMKÖ)" çocukların akran şiddetine maruz kalma düzeyini belirlemek amacıyla 1997'de Kochenderfer ve Ladd tarafından 5-6 yaş çocukları için geliştirilen Akranların Şiddetine Maruz Kalma-Kişisel Değerlendirme Ölçeğinden yola çıkılarak yine Kochenderfer ve Ladd tarafından 2002 yılında geliştirilmiştir. Akran Şiddetine Maruz Kalma Ölçeğinin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı .719 ($p < .01$) olarak bulunmuştur. Kriter geçerliği olarak ise ölçekten elde edilen sonuçlarla, sosyal davranışlara ilişkin öğretmen değerlendirmeleri, akran reddine ilişkin akran görüşleri, yalnızlık ile ilgili kişisel görüşler arasında anlamlı düzeyde, olumlu yönde ilişki bulunmuştur (Akt. Gülay, 2008, 132).

Ölçek 2008 yılında Gülay tarafından Türkçeye uyarlanmış, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Geçerlik ve güvenilirlik çalışması sonucunda ölçeğin tüm maddelerinin hem madde toplamında, hem madde kalanında istatistiksel anlamda .001 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Sonuçlara göre akranların şiddetine maruz kalma ölçeğinin tüm maddelerinin güvenilir olduğu tespit edilmiş ve tüm maddelerin ölçekte kalmaları uygun görülmüştür. Ayrıca ölçeğin her bir maddesinin ayırt edici gücüne ilişkin t test analizi sonuçlarına göre .001 düzeyinde anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur. Sonuç olarak Akran Şiddetine Maruz Kalma Ölçeğinin ayırt edici güce sahip olduğu, dolayısıyla geçerli olduğu görülmüştür (Gülay, 2008, 229).

“Sullivan Çocuklar için Kısa Empati Ölçeği (ÇİKEÖ)”, 4-10 yaş aralığındaki çocukların empatik tepkileri hakkında, eğitimcilere ve çocukla ilgilenen diğer uzmanlara bilgi vermek amacıyla 1999 yılında Sullivan tarafından geliştirilmiştir. Çocuklar İçin Kısa Mizaç Ölçeğinin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı .61 ($p < .01$) olarak bulunmuştur (Akt. Ulutaş, 2005, 64).

Ölçeğin Türkçeye uyarlanma, geçerlik ve güvenilirlik çalışması Ulutaş (2005) tarafından yapılmıştır. Kısa Empati Ölçeğinin alfa değerinin yüksek olduğu belirlenmiştir (Alfa=0.67). Kısa Empati Ölçeği test-tekrar test korelasyonunun ise 99 olduğu tespit edilmiştir (Ulutaş, 2005, 66).

Araştırma verileri SPSS 20 paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada normallik varsayımını incelemek amacıyla, örneklem büyüklüğünün 50'den fazla olması sebebiyle, Kolmogorov-Smirnov testi kullanılmıştır. Bununla birlikte, dağılıma ait çarpıklık ve basıklık değerleri de incelenmiştir. Değişkenlerin normal dağıldığını ve parametric testlerin uygulanabileceği görülmüştür. Bu çalışmada, araştırmaya katılan çocukların akran şiddetine maruz kalma durumlarının empatik becerilerine göre farklılaşım farklılaşmadığı korelasyon katsayısı ile incelenmiştir.

3. BULGULAR

Araştırma verileri doğrultusunda çocukların empatik becerileri ile akran şiddetine maruz kalma düzeyleri cinsiyete göre incelenmiştir. Analize ait bulgulara Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: Çocuğun cinsiyetine göre Akran Şiddetine Maruz Kalma ve Empatik becerilerine ilişkin puan ortalamaları ile Standart Sapmalar ve Bağımsız t Testi Sonuçları

Çocuğun Cinsiyeti	Akran Şiddetine Maruz Kalma Puanları			Empatik Becerileri Puanları		
	N	X	SS	N	\bar{X}	SS
Kız	70	0,97	1,73	70	9,30	1,17
Erkek	58	1,03	1,89	58	9,28	1,16
Toplam	128	1,00	1,79	128	9,29	1,16
t testi sonuçları		t	p	t		p
		0,03	0,84	0,01		0,91

Tablo 1 incelendiğinde erkek çocukların ($X=1.03$) akran şiddetine maruz kalma puan ortalamalarının, kız çocuklarından ($X=0.97$) daha yüksek olduğu görülmektedir. Fakat yapılan t testi sonucuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık oluşturmadığı bulunmuştur ($t=0.03$, $p>0.05$). Tablo 1'e göre; kız çocuklarının ($\bar{x}=9.30$) empatik beceri puanlarının, erkek çocukların ($\bar{x}=9.28$) puanlarından daha fazla olduğu görülmüştür. Ancak yapılan t testi sonucuna göre çocuğun cinsiyetinin empatik beceri puanlarında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir ($p > 0.05$).

Çocukların akran şiddetine maruz kalma düzeyi ile empatik beceri düzeyleri arasındaki ilişkiler korelasyon katsayısı ile incelenmiştir. Analize ait bulgulara Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2: Akran Şiddetine Maruz Kalma Düzeyi ile Empatik Beceri Düzeyleri Arasındaki Korelasyon Testi Sonuçları

	Sullivan Çocuklar için Kısa Empati Ölçeği Puanı	Akran Şiddetine Maruz Kalma Ölçeği Puanı
	r	-0,389
Sullivan Çocuklar için Kısa Empati Ölçeği Puanı	p	1
	n	128
	r	-0,0389
Şiddete Maruz Kalma Ölçeği Puanı	p	0,00*
	n	128

*p<0,01

Tablo 2'ye göre Şiddete Maruz Kalma Ölçeği Puanı ile Empati Ölçeği puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişki güçlü olmamakla birlikte negatif yönlüdür (r=-0,389). Şiddete maruz kalma ölçeği puanı arttıkça empati ölçeği puanı azalmaktadır.

4. DEĞERLENDİRME

Akran şiddetine maruz kalma ve empatik beceri puanlarında çocuğun cinsiyetinin anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir (p>0,05).

Çocukların Şiddete Maruz Kalma Ölçeği puanı ile Sullivan Çocuklar İçin Kısa Empati Ölçeği puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişki güçlü olmamakla birlikte negatif yönlüdür (r=-0,389). Şiddete Maruz Kalma Ölçeği Puanı arttıkça Sullivan Çocuklar İçin Kısa Empati Ölçeği puanı azalmaktadır. Empatik becerileri gelişmiş olan okul öncesi dönem çocukları akran şiddetine daha az maruz kalmaktadırlar.

Araştırma bulgularına göre kız çocuklarının akran şiddetine maruz kalma puanları erkeklere göre daha düşük olmakla birlikte, empatik beceri puanları daha yüksektir. Ancak istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemektedir. Cinsiyet ve empatik beceriler arasında bir ilişki olup olmadığını inceleyen araştırmaların bazılarında kızların erkeklerden daha empatik olduğu bulunurken bazılarında kız ve erkek çocuklar arasında empatik beceriler açısından bir fark olmadığı gözlenmiştir (Kahraman, 2007, 22). Çocukların empatik becerilerinin etkisi üzerine yetiştirilme tarzlarının etkisi vurgulanmakla birlikte okul öncesi dönem çocuklarının duyguları tanımlamaya başlama dönemi olması sebebiyle cinsiyetin empatik beceriler üzerinde henüz etkili olmadığı düşünülmektedir. Doğanay Koç (2017)' un çalışmasında da kız çocukların empatik beceri puanlarının erkek çocuklardan daha yüksek olduğu, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmadığı saptanmıştır. Çalışmaya benzer şekilde Arı vd. (1995) yaptıkları çalışmada, çocukların empatik becerilerinde cinsiyetleri açısından farklılaşmanın olmadığı sonucuna varılmıştır. Çetin (2008,)' in çocukların empatik beceri düzeylerinin ana baba tutumları ve özsaygı ile ilişkisini incelendiği çalışmasında, kız öğrencilerin empatik beceri düzeylerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Araştırmanın diğer bir bulgusuna göre, akran şiddetine maruz kalma düzeyi ile çocukların empatik beceri düzeyleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Bu bulgu çocuğun şiddet gördükçe duyarsızlaştığını ve bu duyarsızlaşmanın çocukların empatik becerilerini düşürebileceğini düşündürmektedir. Bunun yanı sıra empatik becerileri zayıf olan çocukların, akranlarının duygularını anlama ya da onların duygularını anladığını yansıtmada yetersiz kalmaları daha fazla çatışma yaşamalarına ve akran şiddetine maruz kalmalarına yol açmış olabilir. Rehber (2007), çocukların saldırganlık ile empatik eğilim düzeyi arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında empatik eğilimi düşük olan öğrencilerin saldırgan davranışlarının empatik eğilimi yüksek olanlara göre daha fazla olduğunu belirtmiştir.

Empati eğilim düzeyi yüksek olan bireylerin zorba veya kurban olma riskleri daha düşük iken, empati eğilim düzeyi düşük bireylerin zorba veya kurban olma risklerinin daha fazladır (Güven, 2015, 65). Alan yazında empatik eğilim ile açık ve saygılı ilişki tarzlarının ilişkili olduğu görülmektedir. Empatik bireyler küçümseyici ilişki tarzına sahip olanlar gibi aşağılayıcı ve üstünlük taslayıcı tepkiler sergilememektedir. Kişilerarası ilişkilerde önemli bir yere sahip olan empati, olumlu sosyal davranışların

gelişmesine katkı sağlarken, empati yoksunluğu ise sosyal yaşamda sorunlar yaşanmasına yol açmaktadır. Bireylerde empati yoksunluğunun ortaya çıkardığı bu sorunlar arasında saldırgan duygu ve davranışlarında olduğu düşünülmektedir. (Hasta ve Güler, 2013, 72)

Şen ve Özbey (2017) okul öncesi dönem çocukları ile yaptıkları çalışmada, çocukların empatik becerileri ile olumlu sosyal davranışları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Bunun yanı sıra empatik becerileri yüksek olan çocukların asosyal, dışlanma, kaygılı ve korkulu olma, hiperaktif ve saldırganlık puanlarının daha düşük olduğu görülmüştür. Empati becerisi yüksek olan çocukların akranları ile ilişkilerinde daha başarılı oldukları, daha az saldırganlık davranışında buldukları, olumlu sosyal davranış sergiledikleri ve akranları tarafından dışlanmalara az rastladıkları saptanmıştır.

Yapılan araştırmalar sonucunda empati becerisi gelişmemiş bireylerin daha az olumlu sosyal davranış sergiledikleri, saldırgan davranışlarının daha çok olduğu, küçümseyici ilişki tarzına sahip oldukları ve dışlandıkları görülmektedir. Tüm bu etkenler empatik becerileri düşük olan okul öncesi dönem çocuklarının akran şiddetine daha fazla maruz kalmalarını açıklamaktadır.

5. ÖNERİLER

Okul öncesi eğitim kurumlarında çocukların duyguları tanımalarına ve anlamlandırmalarına fırsat veren drama çalışmalarına yer verilebilir. Böylece hem çocukların zorba davranışlar karşısında empati yapmalarına hem de çocukların empatik becerilerinin gelişimine katkı sağlanabilir. Ailelerin etkili iletişim ve empatik becerilerini geliştirmek amacıyla eğitim programları düzenlenerek çocukların akran ilişkileri ve empatik becerileri geliştirilebilir. Türkiye’de okul öncesi dönem çocukları için geliştirilmiş akran ilişkileri ve empati ölçekleri yeterli olmadığı için, okul öncesi dönemde akran ilişkilerine yönelik farklı boyutlara sahip ölçekler geliştirilebilir.

Çocukların empatik becerileri üzerinde etkili olabileceği düşünülen çocukların baskılanması, şiddete maruz kalmaları, anne baba tutumları ve yaşadıkları kültürlerin farklı değişkenler açısından incelenmesi önerilebilir. Akran şiddetine maruz kalma durumunun çocuğun sosyal, duygusal, dil ve kişilik gelişimi üzerindeki etkileri araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Akgün, Saadet (2005). *Akran zorbalığının anne-baba tutumları ve anne- baba ergen ilişkisi açısından değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arı, Meziyet; Bayhan, Pınar; Üstün, Elif; Akman, Berrin & Şahin, Semra (1995). 48-72 aylar arasındaki çocukların duygusal ifadeleri tanımlama ve algılamalarının yaş ve cinsiyete göre incelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, S. 3, s. 119-124.
- Cirhinlioğlu, Fatma Gül (2010). *Çocuk gelişimi ve ruh sağlığı*. Ankara: Nobel.
- Çetin, Ceren Nilgün (2008). *İlköğretim 4. sınıf öğrencilerinin empatik beceri düzeylerinin ana baba tutumları ve öz saygı ile ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Doğanay Koç, Esra (2017). *Okul öncesi eğitime devam eden 60 ay ve üzeri çocukların anne bağlanma stillerinin; empatik, duygusal ve sosyal beceri düzeylerine etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dökmen, Üstün (2002). *İletişim çatışmaları ve empati*. İstanbul: Sistem.
- Dökmen, Üstün (2004). *Sanatta ve günlük yaşamda iletişim çatışmaları ve empati*. İstanbul: Sistem.
- Gülay, Hülya (2008). *5-6 yaş çocuklarına yönelik akran ilişkileri ölçeklerinin geçerlik güvenirlik çalışmaları ve akran ilişkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gülay, Hülya (2010). *Okul öncesi dönemde akran ilişkileri*. Pegem Akademi Yayıncılık: Ankara.
- Güven, Fuat (2015). *Ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin zorbalık yapımları ile zorbalığa maruz kalmalarının, cinsiyet, anne-baba eğitimi, sosyoekonomik düzey ve empati eğilimi açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Hasta, Derya & Güler, M. Eda (2017). *Saldırganlık: kişilerarası ilişki tarzları ve empati açısından bir inceleme*. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, s. 64-104.
- Kahraman, Huriye (2007). *Empatik beceri eğitiminin okul öncesi dönemdeki çocukların empatik becerilerine ve sorun davranışlarına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Karasar, Niyazi (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel
- Rehber, Elife (2007). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin empatik eğilim düzeylerine göre çatışma çözme davranışlarının incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Rogers, Carl R. (1975). Empatik olmak değeri anlaşılmasın bir varoluş şeklidir. (İngilizceden Çeviren: F. Akkoyun). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 103-124.
- Şen, Büşra & Özbey, Saide (2017). *Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Duygusal Zekâ Düzeyleri İle Akran İlişkileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. *Education Sciences*, S.(1), s. 40-57.
- Uçmaz Halıcıoğlu, İlknur (2004). *Annelerin empatik beceri düzeyi ile çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ulutaş, İlkay (2005). *Anasınıfına devam eden altı yaş çocuklarının duygusal zekâlarının duygusal zekâ eğitiminin etkisinin incelenmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uluyurt, Fazilet (2012). *Bazı değişkenlere göre okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 5-6 yaş grubu çocuklarının akran ilişkileri*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.